FRITS BOSCH

ZIE DE MENS!

ASPEKT

Zie de mens!

FRITS BOSCH

ZIE DE MENS!

Religie Verlichting Cultuur

Tribaal Vrije Wil Psyche

Uitgeverij Aspekt

Voor de mens

Zie de mens!
© Frits Bosch
© 2026 Uitgeverij Aspekt | Amersfoortsestraat 27, 3769 AD,
Soesterberg | info@uitgeverijaspekt.nl
www.uitgeverijaspekt.nl

Omslagontwerp: Maureen Vermeulen
Binnenwerk: Şükran Yürekli

ISBN: 9789464875447
NUR: 719

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jº het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 882, 1180 AW, Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) van deze uitgave in bloemlezingen, readers, en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912), dient men zich tot de uitgever te wenden.

"Ecce Homo!"
Pontius Pilatus

"ons brein is ontvankelijk voor systematische fouten" *Daniel Kahneman*

"Onze tribale toekomst belooft duister, wreed en geweld-dadig te worden"
Jonathan Haidt

"je kunt je religieus geweld niet voorstellen zónder goddelijk-bevel"
Paul Cliteur

"De vrije wil is ontstaan door de evolutie van ons zenuwstelsel"
Kevin Mitchell

"De idealen van de Verlichting vormen de basis van alle menselijke vooruitgang"
Steven Pinker

"All of my works are steps on my journey, a struggle for truth that I have waged with pen, canvas, and materials. Overhead is a distant, radiant star, and the more I stretch to reach it, the further it recedes. But by the power of my spirit and my single-hearted pursuit of the path, I have clawed my way through the labyrinthine confusion of the world of people in an unstinting effort to approach even one step closer to the realm of the soul."
Yayoi Kusama

Inhoud

Ecce Homo! **9**
1. Religie **19**
2. Verlichting **105**
De Verlichting zorgt voor een
culturele aardverschuiving
3. Cultuur **129**
Culturele evolutie gaat sneller
dan de mens aankan
4. Tribaal **157**
De wereld tribaliseert
5. Vrije Wil **211**
Vrije Willers en Niet-Vrije Willers botsen
6. Psyche **223**
Is hersenwetenschap de nieuwe religie?
7. Hoe nu verder? **255**
8. Zie de mens! **263**
Pontius Pilatus, Verlichtingsfilosoof?

Nawoord **268**
Paul Cliteur:
"het om pragmatische redenen adopteren van het
christendom is een doodlopende weg"

Verantwoording **280**
Lees Verder **282**
Biografie **286**

Ecce Homo!

We offeren ons intellect aan God
Ignatius de Loyola

En dus ben ik, in dit land, een zeldzaam voorbeeld van iemand die niet van zijn geloof is afgevallen, maar die het nooit heeft gehad
John Stuart Mill

"Ecce Homo"! De Romeinse prefect Pontius Pilatus[1] is ervan overtuigd dat Jezus onschuldig is. Hij spreekt de woedende menigte toe toen hij Jezus, mishandeld en getooid met een doornenkroon en purperen mantel, aan het volk toonde[2]. Door Jezus in deze vernederde staat aan het volk te presenteren, hoopt hij medelijden op te wekken zodat hij Hem kan vrijlaten. «Zie de mens!», maar de strategie werkt niet. De menigte eist zijn kruisiging. Pilatus wil spottend wijzen op een zielig figuur, maar theologen stellen dat hiermee onbedoeld de ware, lijdende aard van de mensheid en het koningschap van Jezus verkondigd wordt. Na de veroordeling door Pontius

1 Pontius Pilatus was een Romeinsbestuurder uit de eerste eeuw na Christus. Hij stamde uit het oude Samnitische geslacht van de Pontii en behoorde tot de stand van deequites. Pilatus was van 26 tot 36 n. Chr. de 5e *praefectus civitatum* van Judeaten tijde van keizer Tiberius. Hij was de opvolger van Valerius Gratus.

2 de kruisiging van Jezus Christus wordt beschreven in alle vier de evangeliën van het Nieuwe Testament: Mattheüs 27, Markus 15, Lukas 23 en Johannes 19.

Pilatus wordt Jezus gegeseld, bespot en gedwongen zijn kruis te dragen naar Golgotha. De gebeurtenissen na het vonnis in Jeruzalem verlopen volgens de evangeliën in vaste stappen. Jezus wordt door Romeinse soldaten gegeseld met een zweep waarin stukjes bot en metaal zaten. Ze slaan hem, terwijl ze spottend buigen voor de 'Koning der Joden'. Jezus moet het kruis dragen naar de executieplaats op de heuvel Golgotha. Hij wordt aan het kruis genageld tussen twee misdadigers in. Boven zijn hoofd is de inscriptie INRI, Jezus van Nazareth, Koning der Joden, geplaatst. Na enkele uren aan het kruis roept Jezus: «Het is volbracht», waarna Hij sterft. Volgens de overlevering vindt er direct een aardbeving plaats en scheurt het voorhangsel van de Joodse tempel. Jezus is op verzoek van Jozef van Arimathea begraven in een rotsgraf.

Volgens de christelijke leer is Jezus aan het kruis gestorven om de straf voor de zonden van de mensheid op zich te nemen. Dit zou het bewijs zijn van God's liefde en vergeving en eeuwig leven bieden. Binnen het christendom wordt de dood van Jezus aan het kruis gezien als het ultieme offer om de zonde, de schuld en de straf van de mensheid te verzoenen. Theologen en kerken interpreteren dit offer echter op verschillende manieren. Binnen veel protestantse en evangelische stromingen gelooft men dat Jezus in onze plaats de straf droeg die wij voor onze zonden verdienden. Zijn bloed is het losgeld waarmee wij zijn vrijgekocht van de dood. Volgens de Oosters-orthodoxe theologie en sommige moderne theologen was het kruis vooral een strijd en overwinning tegen de kwade machten en de dood, waardoor de weg naar God weer vrij werd gemaakt. Jezus Christus doet ons beseffen dat als je uitverkoren bent, je dan apart staat en je bent eenzaam.

Wat is de ware godsdienst?

Het verhaal van de kruisiging van Jezus staat centraal in het christelijk geloof en het spreekt zeer tot de verbeelding. Het roept allerlei soorten van gevoelens op, ook bij mij als tiener. Ik ben christelijk opgevoed, maar ga niet vaak naar de kerk. Ik ben Luthers gedoopt in de Lutherse kerk aan het Singel in Amsterdam. Het is merkwaardig dat ik Luthers ben gedoopt, want Luther was een antisemiet van de bovenste plank. Ik ben niet joods, maar heb wel joodse wortels, familie van de joodse cabaretier Wim Kan. Mijn vader, operazanger, bariton, is opgepakt in de Tweede Wereldoorlog, maar mocht vrij gaan toen de Duitsers hoorden dat hij operazanger was. Hij mocht voorzingen en goddank zijn Duitsers dol op opera… Mijn vader geloofde in een persoonlijke god, niet per sé de god van de bijbel. Hij was creationist, ondanks mijn pogingen de evolutie bij hem te laten landen. Ik ben in eind jaren vijftig en zestig naar christelijke scholen gegaan, zoals Christelijk Lyceum Buitenveldert aan de Cuserstraat in Amsterdam. Aan het begin van de schooldag wordt uit de bijbel gelezen met uitleg door de leraar. Voorts wordt er een psalm gezongen en gebeden. Ook aan het eind van de dag wordt gebeden. Sommigen gingen naar catechisatie. Op het lyceum kregen we godsdienstles van dominee Meesters. Meisjes die naar zijn mening te frivool waren in de richting van jongens zette hij en plein publiek voor aap in de volle aula. Ik heb dominee Meesters een paar vragen gesteld na de godsdienstles, zoals waarom hij meent dat het christendom het beste geloof is. Waarom kan enkel het christendom verlossing bieden? Wat gebeurt er dan met al die mensen die er geen kennis van hebben genomen, voor en na de geboorte van Jezus Christus? Ik vertelde de dominee dat het me is opgevallen dat er zovele godsdiensten zijn en dat er zelfs binnen het christe-

lijk geloof zoveel christelijke godsdiensten zijn die het niet met elkaar eens zijn, bijvoorbeeld over de positie van Jezus als de Zoon van God. Wat is de ware godsdienst? Dominee Meesters kwam daar naar mijn toenmalig tienergevoel niet helemaal bevredigend uit. Het was te veel 'make belief' en te weinig waarheidsvinding. Hij meende dat we religie nodig hebben voor moraliteit. Zonder religie weten we volgens hem niet wat goed en kwaad is. Dominee Meesters heeft ervoor doorgeleerd. Hij is een autoriteit en zal dus wel gelijk hebben. Ik geloofde hem echter niet. Dat neemt niet weg dat spot op het christendom, blasfemie, me pijn doet. Het zit blijkbaar diep in me en gaat er niet uit en dat hoeft ook niet. Ben ik 'cultuurchristen'? Nee. Een beetje zwanger bestaat niet.

Wat is een mens?

Wat is een mens? De mens, Homo sapiens, is een intelligente primatensoort die ongeveer 300.000 jaar bestaat. De mens onderscheidt zich van andere diersoorten door een rechtopstaande houding, complex taalgebruik, geavanceerde samenlevingen en het gebruik van werktuigen. Biologisch gezien is de mens een zoogdier. Door zijn rede en zelfbewustzijn stelt hij ook filosofische, culturele en spirituele vragen over zijn eigen bestaan. Vanuit evolutionair en biologisch perspectief behoort de homo sapiens tot de familie van de mensachtigen met een grote, complexe hersenmassa die zorgt voor abstract denken, geheugen en probleemoplossend vermogen. De mens bezit het vermogen om complexe taal en symbolen te gebruiken om kennis over te dragen.

In tegenstelling tot andere dieren heeft de mens de capaciteit om na te denken over ethiek, kunst, sterfelijkheid en de zin

van het leven. In veel religies en levensbeschouwingen krijgt de mens een unieke positie toebedeeld. Zo wordt de mens in de joods-christelijke traditie gezien als een schepsel naar Gods beeld, begiftigd met een vrije wil en een ziel. In de filosofie wordt de vraag «wie en wat is de mens?» al eeuwenlang gesteld. Het mens-zijn wordt hier vaak gekoppeld aan zelfbewustzijn, creativiteit, moraal en vrije wil. Wim de Muijnck[3], cognitief filosoof, Faculteit der Sociale Wetenschappen Radboud Universiteit, maakt een viervoudige indeling om gedrag van de mens te beschrijven:

De naturalistische visie, wij mensen zijn organismen, exemplaren van een diersoort met typische strategieën om te overleven en zich voort te planten;

De empirisch-naturalistische visie, wij mensen zijn objecten. We doen observeerbare en voorspelbare dingen en we maken systemen;

De geesteswetenschappelijke visie, wij mensen zijn subjecten, wezens die zichzelf, elkaar en de wereld om hen ervaren en op betekenisvolle manier duiden;

De kritische visie, wij mensen zijn politiek handelende wezens, wezens met identiteiten en belangen die macht uitoefenen.

Dit is een fraaie indeling, maar wat hebben we eraan? 'l' enfer, c'est les autres', zei Jean Paul Sartre en Thomas Hobbes meende dat de ene mens een wolf is voor de andere mens. Je zou er mismoedig van worden. Niet doen. De mens is zowel goed als kwaad. De mens is een complex wezen, niet alleen individualistisch, maar ook collectivistisch binnen de eigen groep. Bij veel religieuze en spirituele stromingen wordt de mens gezien

3 De Muijnck, W. 'Leven en Cognitie, Boom, 2026.

als een unieke schepping met een ziel, die een bijzondere plaats inneemt in vergelijking met andere levende wezens. Wat religie betreft zien we een paar trends in Europa. Het christendom dreigde uit te sterven, maar nu zien we een lichte vorm van een revival, vooral bij jongeren. De islam laat een gezonde groei zien. Het jodendom is ernstig in de knel geraakt. Joden verlaten Europa.

Ethiek, zelfkennis en inzicht verwerven

Biedt geloof hoop en wijsheid? Is de mens van huis uit tribaal? Hebben we een vrije wil; of zijn we enkel robotten? Is de mens een rationeel of irrationeel, intuïtief handelend wezen? Is de Verlichting enkel een humanistische cultuurstroming? Waardoor vond juist in Europa de breuk met de feodaliteit plaats? Wat is moraliteit? "Ons brein is ontvankelijk voor systematische fouten". Zijn we echt zo dom? Is onze toekomst tribaal, duister, wreed en gewelddadig? Ik probeer een antwoord te geven op een aantal basale vragen die me bezighouden en die wellicht ook bij u leven. Er zijn diverse denkers die ons op weg helpen. Sinds mijn boek 'Op zoek naar een nieuwe Europese orde', ben ik me eens te meer gaan beseffen wat het belang van denkers is (geweest) voor de maatschappij op lokale en mondiale schaal. Filosofen helpen bij ethische kwesties. Bij Socrates draait het om ethiek, het verwerven van zelfkennis en om kennis in het algemeen. Hij legde de basis voor wat we veel later wetenschap zijn gaan noemen. Plato beschrijft de Socratische methode om kennis te vergaren. Er wordt met geveinsde onwetendheid kritische vragen gesteld en geprobeerd wordt formuleringen aan te scherpen, tegenstrijdigheden op te sporen en in kaart te brengen. Alvorens de gifbeker te nuttigen zegt

Socrates in zijn verdedigingsrede dat zijn wijsheid er vooral uit bestaat dat hij beseft dat hij weinig weet. We erkennen dat we weinig weten en staan open voor nieuwe kennis en een nieuwe visie. Deze denkers zijn niet alleen van belang voor ethiek, maar vooral ook omdat wij op hun schouders staan voor het vormgeven van westerse normen en waarden. We weten dat het niet zo goed gaat met onze democratie. Het moet en kan beter.

Mijn suggestie is om filosofie als startpunt te nemen. Het lijkt me voor politici aanbevelenswaardig om voorafgaande aan het formatieproces voor een nieuwe regering een gesprek te hebben over normen en waarden. Dan kunnen vragen aan de orde komen als: sta je in een bepaalde traditie? Hang je een ideologie of religie aan? Welke boeken lees je? Zijn er filosofen die je aanspreken? Ben je gecharmeerd van de Oud Griekse denkers, de Verlichtingsdenkers of de postmodernen, waaronder marxisten of fascisten? Zie je de mens als individu of meer als onderdeel van een bepaalde gemeenschap? Welke politici spreken je aan? Als politici die fase goed passeren, dan kunnen de zaken concreter gemaakt worden in fase twee. Hoe kijk je tegen onze kapitalistische wereld aan? Wat vind je van de meritocratie? Wat wil je aan het immigratiebeleid doen? Het klimaatbeleid, stikstofbeleid. Wil je politieke partijen verbieden? Wil je het cordon sanitair voortzetten? Wat wil je met de verzorgingsstaat? De belastingen, identiteitsbeleid? Kernenergie? Ontwikkelingssamenwerking? Enzovoort. Ik pleit er voor om te vermijden dat er regeringen ontstaan waar kiezers van verre zien dat het niet gaat werken. Nederland doet het in economisch opzicht matig, maar in democratisch opzicht slecht. Als we ooit onze democratie weer op de rit willen krijgen, dan met

een regering waarvan de neuzen in redelijke mate in dezelfde richting wijzen. Gebruik daarvoor filosofie als aftrap.

Over de onderwerpen die ik hier te berde breng zijn boekenkasten vol geschreven. Ik roep de hulp in van toppers en zal ze aan u voorstellen. Ik onderzoek hoe geschiedenis, identiteit en maatschappelijke verhoudingen doorwerken in de wijze waarop we functioneren. De rode draad is de vraag hoe de mens in elkaar steekt. Welke sociale relaties gaan we met elkaar aan en welke intuïtieve keuzes maken we. Mijn hoop en verwachting is dat als we de mens beter doorgronden en begrijpen welke (on)mogelijkheden we hebben, dat we dan nader tot mekaar kunnen komen. Oprechte belangstelling voor de ander blijft een eerste voorwaarde.

We leven op een uitzonderlijk moment. Kunstmatige intelligentie schudt de kaarten opnieuw. Is het revolutionair? Het beïnvloedt ons gedrag substantieel, maar nog niet geheel duidelijk is hoe en in hoeverre. Gaat het sociaal nivellerend werken? Dit boek is niet geschreven door een AI model. De zes onderwerpen die ik hier te berde breng hangen nauw met elkaar samen, zoals allengs zal blijken.

Economie is een belangrijk en interessant vakgebied, maar het levert een bescheiden bijdrage in dit verband. Multidisciplinair onderzoek om de problematiek van verschillende kanten aan te vliegen is nodig en dit boek is een oefening in dat opzicht. «Zie de mens!» zei Pontius Pilatus. Wie is de mens? Laten we de vragen onderzoeken.

Ik ga ze puntsgewijs af. Doet u mee?

Frits Bosch

Ik ben een diep religieuze ongelovige.
Dit is een enigszins nieuwe religie.

Albert Einstein